

за 15 гадоў павялічылася толькі на 71,5 тыс. Забяспечанасць механізатарскімі кадрамі ў сельскай гаспадарцы рэспублікі ў разліку на 100 фізічных трактароў за 1980—1985 гг. знізілася са 120 да 109 чалавек. У гаспадарках Дубровенскага, Лёзненскага, Шаркаўшчынскага, Браслаўскага, Верхнядзвінскага, Міёрскага раёнаў Вінебскай, Пухавіцкага, Дзяржынскага, Барысаўскага, Чэрвеньскага Мінскай, Горашкага, Мсціслаўскага, Чавускага, Клічаўскага, Круглянскага, Хоцімскага раёнаў Магілёўскай абласцей прыпадала менш аднаго механізатара на трактар.

Гэта патрабавала дадатковай падрыхтоўкі і прыцягнення ў напружаны перыяд сельскагаспадарчых работ некалькіх дзесяткаў тысяч механізатараў з гарадскіх падшэфных арганізацый і прадпрыемстваў.

Тлумачыцца гэта радам прычын, перш за ўсё неапраўдана вялікай цяжкасцю механізатарскіх кадраў. Так, напрыклад, толькі за перыяд з 1981 па 1985 г. у калгасы і саўгасы БССР іх прыбыло менш, чым выбыла. У выніку колькасць механізатараў у 1985 г. у параўнанні з 1980 г. у гаспадарках рэспублікі практычна не змянілася. У той час як колькасць механізатараў, нягледзячы на падрыхтоўку, змянялася мала, колькасць пастаўляемай тэхнікі ўзрастала. Дыспропорцыя, якая мела месца, паміж наяўнасцю працоўных рэсурсаў і патрэбнасцю ў іх выклікала негатыўныя вынікі як эканамічнага, так і сацыяльнага характару.

Інстытут гісторыі АН БССР

Резюме

Исследуются вопросы развития организационных форм подготовки кадров массовых сельскохозяйственных профессий в Белоруссии. Обобщается опыт работы профессионально-технических учреждений, их материального и финансового обеспечения, осуществления технического воспитания на селе, анализируются недостатки, имевшие место в данной системе, обосновываются выводы и предложения по совершенствованию структуры и уровня подготовки профессионально-технических кадров.

Summary

The problems of the development of organized training of agricultural personnel in Byelorussia are studied, the experience of the work of professional-engineering institutions, their material and financial provision and of engineering training in villages is generalized, the drawbacks of the present system are analyzed, the conclusions and proposals on the improvement of the structure and the level of training professional-engineering personnel are substantiated.

А. Р. АГЕЕВ

РАБОЧИЯ У ПРАФЕСІЯНАЛЬНЫХ СІЮЗАХ БЕЛАРУСІ У 1956—1965 гг.: АБВЕШЧАННЯ ПРАВЫ І РЕАЛЬНАСЦЬ

Сёння, калі прафсаюзы робяць усё, каб вярнуць давер'е працоўных, калі пачасціліся забастоўкі на прадпрыемствах краіны, востра стаіць пытанні: як павінны весці сябе прафсаюзы ў працоўных канфліктах? Якую ролю адыгрываюць рабочыя ў прафсаюзным руху? У сувязі з гэтым метагодна звярнуцца да гістарычнага вопыту, прааналізаваць спробы ажыўлення дзейнасці прафсаюзаў, прыцягнення рабочых да прафсаюзнай работы, што рабіліся ў канцы 50 — пачатку 60-х гадоў.

Удзел рабочага класа ў рабоце прафсаюзных арганізацый разглядаўся ў працах савецкіх гісторыкаў значна радзей, чым у дзейнасці КПСС і Саветаў. Да таго ж доўгі час у даследаваннях з-за асаблівасцей патрабаванняў таго перыяду асвятляліся пераважна станючыя і фармальныя бакі дзейнасці рабочых у прафсаюзах. І толькі ў апошнія гады назіраецца новы падыход да аналізу месца і ролі прафсаюзаў у гра-

мадска-палітычным жыцці нашага грамадства. З'явіўся рад прац тэарэтычнага характару, у якіх ідзе пераасэнсаванне нашага гістарычнага мінулага, у тым ліку і дзейнасці прафсаюзаў. Але паколькі даследчы матэрыял яшчэ не напрацаваны ў дастатковай ступені, то іх ацэнка, пераважна негатыўная, мае некалькі дэкларатыўны характар.

За гады праўлення Сталіна ленінскае разуменне ролі прафсаюзаў у сацыялістычным грамадстве было ў значнай ступені выпушчана, іх дзейнасць стала фармальнай. Нават у даследаваннях, якія выйшлі ў перыяд застою, прызнавалася, што да пачатку 50-х гадоў у многіх прафсаюзных арганізацыях краіны была паслаблена сувязь з шырокімі масамі працоўных. Прафсаюзныя сходы праходзілі рэдка, неарганізавана, пры нізкай наведвальнасці. Парушалася і прафсаюзная дэмакратыя¹.

Падобныя ж працэсы існавалі ў рабоце прафсаюзных арганізацый Беларускай ССР. Сакратар рэспубліканскага камітэта прафсаюза рабочых прамысловасці будаўнічых матэрыялаў М. П. Барткевіч, выступаючы на пленуме камітэта ў верасні 1956 г., адзначаў: «Можна чуць, што рабочыя перасталі хадзіць на сходы, страцілі да іх інтарэс, што на сходах выступаюць адны і тыя ж прамоўцы... Тлумачыцца гэта дрэннай падрыхтоўкай сходаў і не ў меншай ступені тым, што адны і тыя ж іранавы рабочыя уносяцца па некалькі разоў, але застаюцца нявыкананымі»². Такое становішча было тыповым у рабоце прафсаюзных арганізацый.

Узровень прафсаюзнай работы не задавальняў і партыйныя органы. У справадачным дакладзе ЦК КПСС XX з'езду партыі адзначалася, што ўзровень работы прафсаюзаў яўна адстаў ад патрабаванняў жыцця, ім не хапала баявітасці, прынцыповасці і ініцыятывы. Снежанскі (1957 г.) Пленум ЦК КПСС, які спецыяльна абмяркоўваў гэта пытанне, прызнаў неабходным значна палепшыць работу прафсаюзаў, пашырыць функцыі прафсаюзных камітэтаў, вытворчых нарад³.

Прэзідыум Вярхоўнага Савета СССР 18 ліпеня 1958 г. зацвердзіў новае Палажэнне аб правах фабрычнага, заводскага, мясцовага камітэта (ФЗМК) прафесіянальнага саюза⁴. Без згоды прафсаюзаў адміністрацыя прадпрыемства не магла павялічваць нормы выпрацоўкі, звальняць работнікаў прадпрыемства і г. д. ФЗМК атрымалі права ставіць пытанне аб зніжці ці пакаранні кіруючых работнікаў, якія не выконвалі абавязальстваў па калектыўнаму дагавору, парушалі працоўнае заканадаўства. Палажэнне давала больш шырокія магчымасці ў прыцягненні рабочых і служачых да кіравання вытворчасцю, прафсаюзнай работы.

Абмеркаванне гэтых рашэнняў у калектывах, прапагандысцкая кампанія ў сродках масавай інфармацыі садзейнічалі некатораму ажыўленню работы прафсаюзных арганізацый, актывізацыі ў іх рабочых. Але мерапрыемствы, накіраваныя на выкананне прынятых рашэнняў, мелі традыцыйную аднабаковасць. Умацаванне «сувязі з масамі» бачылася ў той час перш за ўсё ў павелічэнні прадстаўніцтва рабочых у розных прафсаюзных органах, мелася на ўвазе, што гэта павінна было прывесці таксама да ўзмацнення іх уплыву на работу прафсаюзаў увогуле.

Вынікам праведзенай арганізацыйнай работы з'явілася абранне большай колькасці рабочых у выбарныя органы. Іх колькасць у складзе ФЗМК рэспублікі ўзрасла з 19 007 чалавек у 1957 г. да 31 789 у 1965 г., а ўдзельная вага адпаведна з 28,9 да 30,85%. Павялічылася таксама колькасць рабочых, абраных кіраўнікамі фабрычна-заводскіх і мясцо-

¹ Остапенко И. П. Рабочий класс СССР в управлении производством. М., 1976. С. 81.

² ЦДАКР БССР, ф. 926, воп. 1, с. 104, л. 14, 88—89.

³ КПСС в резолюциях... М., 1986. Т. 9. С. 217—225.

⁴ Положение о правах фабричного, заводского, местного комитета профессионального союза. М., 1958. С. 5—10.

вых камітэтаў. Калі ў 1957 г. быў абраны 1971 рабочы-старшыня ФЗМК, што складала 17,4%, то ў 1959 г.— 2190, ці 19%, а ў 1965 г.— 3036, ці 18,55%. Пры гэтым працэнт рабочых у складзе ФЗМК вытворчай групы быў значна вышэйшым. У 1957 г. у цэлым па рэспубліцы ён склаў 50,7, у 1965 г.— 52,4, г. зн. больш за палавіну членаў фабрычна-заводскіх і мясцовых камітэтаў прамысловасці, транспарту і будаўніцтва былі рабочымі⁵. У некаторых галінах іх колькасць была яшчэ большай. Напрыклад, на прадпрыемствах нафтавай і хімічнай прамысловасці працэнт рабочых дасягаў 70⁶.

Узрасла колькасць рабочых і ў складзе раённых, гарадскіх, рэспубліканскіх камітэтаў і саветаў прафсаюзаў. Сярод членаў і кандыдатаў у члены Беларускага рэспубліканскага савета прафсаюзаў рабочых было ў 1956 г. 29%, у 1963 г.— 38%⁷, у складзе гарадскіх і раённых камітэтаў у 1957 г.— 10,2%, у 1965 г.— 11,9%⁸. Але ж значна менш рабочых было сярод членаў прэзідыумаў гэтых камітэтаў. Як правіла, у іх прысутнічала не больш аднаго рабочага, які ў адзіночку, не маючы неабходнай інфармацыі, не мог істотна ўплываць на работу камітэта. Тут рабочыя адыгрывалі хутчэй сімвалічную ролю, увасабляючы прадстаўніцтва рабочага класа ў вышэйшых выканаўчых органах прафсаюзаў.

Такім чынам, прадстаўніцтва рабочага класа ў выбарных прафсаюзных органах было ў той ці іншай ступені забяспечана на ўсіх узроўнях прафсаюзнай іерархіі. Сам па сабе гэты факт не з'яўляўся паказчыкам росту ролі рабочых у дзейнасці прафсаюзаў. Рэгулюючы рост удзельнай вагі рабочых у выбарных органах назіраўся ў гэтыя гады і ў партыйных арганізацыях, і ў Саветах розных узроўняў. Колькасць рабочых у прафсаюзных камітэтах і Саветах таксама планавалася партыйным і прафсаюзным кіраўніцтвам у адпаведнасці з існаваўшымі ідэалагічнымі ўяўленнямі і ўстаноўкамі партыі.

Склад дэлегатаў канферэнцый, з'ездаў, членаў камітэтаў і саветаў быў у значнай ступені прадвызначаны яшчэ да выбараў. Напрыклад, адначасова адзедз Белсаўпрафа складалі якасныя распрацоўкі чакаемага складу зноў абіраемага рэспубліканскага савета, з разбіўкай па сацыяльнаму стану, полу, узросту, партыйнасці⁹. Апошняе рабілася для забеспячэння прысутнасці беспартыйных у прафсаюзных органах, што, відавочна, павінна было паказваць іх няўшчэмлэнасць, магчымасць выкарыстоўваць роўныя правы. Паколькі сярод выбіраемых у склад савета кіраўнікоў розных рангаў адшукаць беспартыйных было вельмі цяжка, амаль што немагчыма, то тут дапамагалі выбіраемыя рабочыя. Яны таксама ў значнай ступені прадстаўлялі жанчын і моладзь, так стваралася фасадная частка прафсаюзнай дэмакратыі. Усе гэтыя паказчыкі ўзгадніліся з прадстаўніцтвам ад рэгіёнаў і галін гаспадаркі. Гэта было нялёгкай задачай, на вырашэнне якой трацілася шмат энергіі і часу.

Такім жа чынам фарміраваліся рэспубліканскія галіновыя камітэты і абласныя саветы прафсаюзаў, а таксама склад вышэйшых органаў прафсаюзнай дэмакратыі — з'езды і канферэнцыі. Пры прыняцці пастаноў аб правядзенні справаздач і выбараў зацвярджалася норма прадстаўніцтва дэлегатаў на рэспубліканскія канферэнцыі з разбіўкай па тых жа паказчыках. На месцы рассыляліся «рэкамендацыйныя лісты» з просьбамі, якія па сутнасці з'яўляліся патрабаваннямі, накіраваныя дэлегатаў пэўнага ўзросту, полу і г. д.¹⁰

⁵ ЦДАКР БССР, ф. 265, воп. 5, с. 1166, л. 1—20; воп. 7, с. 197, л. 409—410; воп. 11, с. 221, л. 47—48.

⁶ Там жа, ф. 961, воп. 3, с. 7, л. 46.

⁷ Там жа, ф. 265, воп. 5, с. 1004, л. 113—120; воп. 9, с. 263, л. 186—201.

⁸ Там жа, воп. 5, с. 1167, л. 2; воп. 11, с. 221, л. 32.

⁹ Там жа, воп. 9, с. 340, л. 155—158.

¹⁰ Там жа, воп. 9, с. 344, л. 44; ф. 961, воп. 2, с. 3, л. 244, 254.

Вынік выбараў на сярэднім і верхнім узроўнях прафсаюзнай іерархіі не выклікаў сумненняў і асаблівых пярэчанняў і ў саміх удзельніках галасавання ў той час. Сама сістэма шматступенных выбараў прафсаюзных лідэраў рабіла іх становішча хіткім на этапе выбараў саветаў і камітэтаў, калі колькасць кандыдатаў хоць на 1—2 чалавекі перавышала зацверджаны да гэтага часу іх колькасць склад. Пры агульнай малой колькасці дэлегатаў, якія галасавалі супраць на прафсаюзных канферэнцыях і з'ездах, заўсёды знаходзілася некалькі прынцыповых, незадаволеных ці пакрыўджаных, якія выкрэслівалі перш за ўсё кіраўнікоў саветаў ці камітэтаў, людзей больш вядомых. Гэта прымушала старанна аддаваць сістэму выбараў. Праходзілі яны па заканчэнні працоўнага часу, калі дэлегаты былі стомленымі і спяшаліся раз'ехацца, і таму давалі загадзя спланаваныя вынікі.

Цяжэй было рэгуляваць склад выбарных органаў пярвічных прафсаюзных арганізацый. Простае дырэктаванне зверху тут было цяжкадасягальным. Прыходзілася выкарыстоўваць апасродкаваныя метады рэгуляцыі. Тыя арганізацыі, рэгіёны, якія дапускалі зніжэнне ў складзе ФЗМК працэнта рабочых, падвяргаліся сур'ёзнай крытыцы. Ім указвалася на пагаршэнне работы. Ва ўмовах моцнай залежнасці будучыні ніжэйшых чыноўнікаў ад вышэйшых гэта было даволі дзейснай мерай.

Рэгуляцыю якаснага складу ФЗМК праводзілі і партыйныя арганізацыі, якія непасрэдна кантралявалі і кіравалі выбарамі ў прафсаюзных арганізацыях. Па ўсталяванай традыцыі склад старшынь ФЗМК на чарговых выбарах рэкамендавала адпаведная партыйная арганізацыя і часцей за ўсё праводзіла патрэбныя кандыдатуры. Папярэдне кандыдатуры старшынь фабрычна-заводскіх і мясцовых камітэтаў неабходна было ўзгадніць у райкомах партыі¹¹.

Усё гэта ў значнай ступені прадвызначала вынік выбараў і ў пярвічных арганізацыях. І ўсё ж у іх яны праходзілі больш дэмакратычна. Тут часцей гучала жывое слова, выплывалі набалелыя праблемы. У калектыве нярэдка з'яўляліся людзі, здольныя проста ў вочы крытыкаваць начальства. Хоць многія выступленні будаваліся па прышчэпленаму грамадству шаблону, але было шмат шчырых, эмацыянальных выступленняў, слухных прапановаў. Даволі высокай была актыўнасць удзельнікаў справаздачна-выбарчых сходаў і канферэнцый. Яна вагалася ў межах ад 12,5 да 14,8% ад колькасці прысутных на іх¹².

Думка партыйных арганізацый па складу ФЗМК не заўсёды знаходзіла падтрымку ў радавых членаў прафсаюзаў. Добра ведаючы работу сваіх прафсаюзных камітэтаў, рабочыя нярэдка выступалі ў абарону сваіх старшынь фабзаўкамаў ці, наадварот, прывалілі прапанаванага ім кандыдата на выбарах. У 1956 г. тройчы ішло галасаванне і перагаласоўванне на торфапрадпрыемстве «Асінторф», але рабочыя здолелі адстаяць свайго старшыню тарфкама¹³. На Бабруйскім машынабудаўнічым заводзе ў 1958 г. партыйная арганізацыя не рэкамендавала ў новы склад заводскага камітэта былога яго старшыню, але рабочыя яго абралі¹⁴.

Як і раней, нярэдкамі былі выпадкі парушэння прафсаюзнай дэмакратыі, даволі часта не выконвалася інструкцыя аб выбарах: не хапала кворуму, галасаванне праходзіла на наступны дзень каля прахадных, дэлегаты прафсаюзных канферэнцый не выбіраліся, а прызначаліся, як гэта адбылося, напрыклад, на дывановым камбінаце ў г. Брэсце ў 1965 г. і г. д.¹⁵

¹¹ ПА Мінскага АК КПБ, ф. 25, воп. 2, с. 5, л. 267; ф. 114, воп. 30, с. 23, л. 310.

¹² ЦДАКР БССР, ф. 265, с. 1117, л. 24; воп. 7, с. 288а, л. 224; с. 198, л. 179; воп. 9, с. 300, л. 80; с. 617, л. 112.

¹³ ПА Віцебскага АК КПБ, ф. 1, воп. 4, с. 252, л. 138—139.

¹⁴ ПА Магілёўскага АК КПБ, ф. 2951, воп. 21, с. 7, л. 83.

¹⁵ ЦДАКР БССР, ф. 265, воп. 9, с. 784, л. 93.

Нярэдкімі былі выпадкі націску з боку адміністрацыі, партыйнай арганізацыі на ўдзельнікаў сходаў і канферэнцый. Так, у тэрмічным пэўна Мінскага аўтазавода ў 1959 г. былі абраны людзі, якія, на думку адміністрацыі, «скампраметавалі сябе, выключаны з КПСС і камсамола», але, відаць, яны карысталіся аўтарытэтам у рабочых. Пасля ўмяшання парткама новы сход прайшоў «арганізавана» і даў іншыя вынікі¹⁶. Асабліва шмат такіх фактараў адзначалася ў невялікіх калектывах.

І ўсё ж выбары ў пярвічных арганізацыях праходзілі больш дэмакратычна, не так заарганізавана. Даволі часта, асабліва ў 1956—1960 гг., кандыдатаў у члены ФЗМК вылучалася больш намечанай лічбы іх членаў. Так, на выбарах ФЗМК 28 прадпрыемстваў прамысловасці будаўнічых матэрыялаў, якія прайшлі восенню 1956 г., на 254 месцы было вылучана 307 кандыдатаў, г. зн. 120,9% ад колькасці месц. Пры гэтым толькі ў 8 выпадках колькасць кандыдатаў адпавядала намечанай колькасці членаў ФЗМК. Аналагічная сітуацыя склалася на гэтых прадпрыемствах у 1957 г., калі на 12 прадпрыемствах толькі ў 5 выпадках не было альтэрнатывы на выбарах¹⁷. Перавышэнне вылучаных кандыдатур над колькасцю месц давала магчымасць выказаць свае адносіны да кандыдатаў, прымусала больш адказна адносіцца да выбараў.

Але ў большасці выпадкаў плануемыя кандыдатуры ўсё роўна праходзілі ў склад фабзаўкамаў, нават пры наяўнасці альтэрнатывы. Нярэдка атрымалі найменшую колькасць галасоў сярод уключаных у спісы кандыдатаў, яны ўводзіліся ў ФЗМК шляхам павелічэння іх колькасці на складу да неабходнага, як гэта было зроблена ў час выбараў 1963 г. на сходзе Гомельскага завода электраапаратуры, Бабруйскага завода РТІ, Светлагорскага завода штучнага валакна і інш.¹⁸

Парасткі дэмакратыі пры правядзенні выбараў былі кволямі і не атрымалі далейшага развіцця. Ужо ў пачатку 60-х гадоў выбары ў ФЗМК сталі праходзіць больш «арганізавана». Зменшылася колькасць прадпрыемстваў, дзе існавала альтэрнатыўнасць у час прафсаюзных выбараў. Так, калі ў 1956 і 1957 гг. на прадпрыемствах нафтавай і хімічнай прамысловасці Беларусі ў час выбараў ФЗМК і прафарганізатары на 35 з 62 вывучаных сходаў і канферэнцый адбыліся альтэрнатыўныя выбары, што складала 56,4%, то ў 1962 і 1963 гг. на 35 з 89—39,3%¹⁹. Выбары агульназаводскіх ФЗМК буйных прадпрыемстваў праходзілі яшчэ больш заарганізавана і фармальна.

Характэрным для даследуемага перыяду было павелічэнне агульнай колькасці рабочых і служачых, якія прыцягваліся да прафсаюзнай работы. Калі ў 1956 г. у складзе прафсаюзага актыву рэспублікі налічвалася 266 тыс. чалавек, то ў 1964 г.—554 тыс., г. зн. кожны чацвёрты член прафсаюза. 96% пярвічных арганізацый працавалі без платнага апарата²⁰.

Тысячы рабочых з'яўляліся прафгрупоргамі, страхдэлегатамі, культарганізатарамі, грамадскімі інспектарамі і г. д. Многія з іх прыходзілі на выбарную работу з жаданнем працаваць, нешта змяніць, але не мелі неабходных навыкаў грамадскай работы. У 50-я гады гэта праблема стала відавочнай для ўсіх. Машыніст паравознага дэпо станцыі Брэст Крылоў у 1956 г. на пленуме Белсаўпрафа проста заявіў, што выбяруць актыў і ніхто ім не займаецца, што рабіць актывісты часта не ведаюць, а старшыні імясцовага камітэта — «быў бы толькі працякол»²¹.

Павелічэнне колькасці рабочых у складзе прафсаюзных органаў, но-

¹⁶ ПА Мінскага АК КПБ, ф. 23, воп. 25, с. 7, л. 35.

¹⁷ Падлікі зроблены па: ЦДАКР БССР, ф. 926, воп. 1, с. 106; воп. 2, с. 5, 6.

¹⁸ ЦДАКР БССР, ф. 961, воп. 2, с. 3, л. 92—93; с. 22, л. 208; ф. 942, воп. 2, с. 38, л. 39—41.

¹⁹ Падлікі зроблены па: ЦДАКР БССР, ф. 961, воп. 2, с. 34, 20, 21; воп. 4, с. 15, 16.

²⁰ ЦДАКР БССР, ф. 265, воп. 5, с. 1004, л. 191; воп. 9, с. 340, л. 220; с. 506, л. 111.

²¹ Там жа, воп. 5, с. 1010, л. 50.

выя задачы, якія стаялі перад прафсаюзамі, патрабавалі паліпшэння навучання актыву. Па традыцыі перш за ўсё звярнулі ўвагу на колькасць бок справы — павялічылі план навучання. У выніку, калі ў 1960 г. было навучана 79 257 чалавек, то ў 1963 г. ужо 290 158 пры плане 210 тыс.²²

Па справаздачнасці гэта выглядала няблага, але першыя ж сур'ёзныя праверкі вызначылі і двайны, а то і тройны ўлік актывістаў і нізкую яўку на семінары, адсутнасць спісаў навучаных і планаў іх работы.

Пры ўсіх недахопах арганізацыі навучання прафсаюзага актыву, і, у прыватнасці, нанава абранага, яно мела пазітыўнае значэнне. Рабочыя, служачыя атрымлівалі пярвічныя веды, неабходныя для пачатку іх дзейнасці. Гэта магло стаць базай паспяховай работы. Абагульняўся і прапагандаваўся становачы вопыт заўкама Мінскага радыёзавода, прафсаюзнай групы брыгады машынай апрацоўкі дэталей цэха шырсажыву Гомельскага ДАКА і іншых прафарганізацый²³. Вялікі аўтарытэт мела камісія аховы працы Мінскага завода імя Кастрычніцкай рэвалюцыі, якой больш за 12 гадоў кіраваў кампрэсаршчык завода У. М. Любельскі²⁴. Нават асобныя прыклады ініцыятывы рабочых, эфектыўнай работы цэхкамаў, фабкамаў, большасць якіх складалі рабочыя, сведчаць аб вялікіх магчымасцях, што магло даць прыцягненне рабочых да прафсаюзнай работы.

Аб'ектыўную ацэнку дзейнасці рабочых у прафсаюзах цяжка даць з-за некаторых асаблівасцей дакументаў, у якіх асвятляецца іх работа. У пастаінах, дакладах і рэзальюцыях партыйных і прафсаюзных органаў пастаянна адзначаецца правядзенне пэўнай работы прафсаюзамі, нават яе паліпшэнне, даюцца адзін-два становачы прыклады і пералічваецца вялікая колькасць недахопаў. Нягледзячы на такую супярэчлівасць, відавочна, што ў дзейнасці і пярвічных і вышэйшых прафсаюзных арганізацый былі істотныя недахопы, якія так і не былі пераадолены ў выніку ажыццяўлення рашэнняў другой палавіны 50-х гадоў. Шматлікасць пастаіноў аб незадавальняючай рабоце прафсаюзных арганізацый, якія часта паўтараліся, гаворыць аб неэфектыўнасці папярэдніх рашэнняў, накіраваных на яе паліпшэнне.

Характэрным недахопам у дзейнасці пярвічных арганізацый з'яўлялася нерэгулярнасць прафсаюзных сходаў, асабліва ў прафгрупах і цэхавых арганізацыях. У справаздачным дакладзе X з'езду прафсаюзаў Беларускай ССР у 1961 г. гэта прызнавалася тыповым, адзначалася нават на такіх заводах, як «Гомсельмаш», ставілася задача дабіцца рэгулярнага правядзення сходаў. Але істотна паленшыць становішча так і не ўдалося. Асабліва дрэнна ішлі справы на прадпрыемствах мясцовай прамысловасці, у будаўніцтве, дзе сходы праходзілі рэдка, пры пярвічнай наведвальнасці рабочых, з аднастайным нарадкам дня, часта ў час абедзеннага перапынку. Так, на 9 прадпрыемствах мясцовай прамысловасці Гродзенскай вобласці за першае паўгоддзе 1962 г. было праведзена на адным сходзе, у спецтрэсце № 7 г. Мінска ў 1965 г. у 11 цэхах было праведзена 10 сходаў за год. У большасці пярвічных арганізацый сходы праходзілі часцей, але ўсё ж нярэдка назіраліся парушэнні статутных патрабаванняў. Па-ранейшаму невысокай была выніковасць сходаў, прапановы ўкараняліся марудна, што з'яўлялася адной з галоўных прычын нізкай актывнасці рабочых на іх²⁵.

Больш арганізавана праходзілі прафсаюзныя сходы і канферэнцыі па падвядзенню вынікаў і прыняццю калектывных дагавораў. Іх правядзенне было абавязковым. Яны лепш рыхтаваліся, на іх абмяркоўваліся запытанні, якія закраналі штодзённыя інтарэсы рабочых. Больш высокай была і актывнасць рабочых. Па вывучаных матэрыялах 500 працяколаў

²² ЦДАКР БССР, ф. 265, воп. 9, с. 510, л. 294.

²³ Там жа, воп. 7, с. 291, л. 24—27, 144; с. 30, л. 286.

²⁴ Там жа, воп. 9, с. 510, л. 126.

²⁵ Там жа, воп. 7, с. 375, л. 314; с. 386, л. 124; воп. 9, с. 771, л. 135.

сходаў, на якіх прымаліся калектыўныя дагаворы, прадпрыемстваў машынабудаўнічай, электратэхнічнай, харчовай, будаўнічых матэрыялаў і дрэваапрацоўчай прамысловасці рэспублікі 44% усіх выступленняў падае на рабочых, прычым усяго выступіла 2090 рабочых, г. зн. больш за чатыры чалавекі на адным сходзе²⁶. Абмеркаванні калектыўных дагавораў давала магчымасць спытаць у кіраўніцтва пра выкананне канкрэтных пунктаў раней прынятых абавязальстваў. Нягледзячы на даволі частае невыкананне адміністрацый калектыўных дагаворных абавязальстваў, пэўны інтарэс да іх існаваў на працягу ўсіх гэтых гадоў.

Найбольш слабым месцам у рабоце прафсаюзаў была дзейнасць камісій, прафгруп, цэхкамаў. У іх склад уваходзіла большая частка актыву, а работа непасрэдна выходзіла на шырокія масы працоўных. Праверкі работы ФЗМК пастаянна выяўлялі факты невыбрання, бяздзейнасці асобных ці ўсіх прафсаюзных камісій, цэхкамаў. Гэта прызнавалася і на пленуме Белсаўпрофа (верасень, 1958 г.): «Сям-там задаволены тым, што створаць камісіі, выберуць прафгрупнаргаў, страхдэлегатаў... і на гэтым спыняюць сваю дзейнасць. Паўсядзённая данамогі не аказваюць, а актывісты прадстаўлены самі сабе, адчуваюць цяжкія ў рабоце»²⁷.

Вынікі праверкі вясной 1960 г. прафарганізаванай электрапрамысловасці, электрастанцый наказалі, што большая частка правяранных заводскіх камітэтаў па-ранейшаму займалася збіраннем прафузносаў, аплатай бальнічных лісткоў, разборам заяў, надрыхтоўкай да святкавання рэвалюцыйных свят, вельмі слаба працавалі прафсаюзныя камісіі. Праверкі на заводах і фабрыках іншых галін наказалі, што і там большасць ФЗМК займалася пераважна другаступеннымі пытаннямі прафсаюзага жыцця²⁸.

У той жа час пастаянна выяўляліся шматлікія выпадкі парушэння працоўнага заканадаўства: незаконнае звальненне, зацвярджэнне новых нормаў, прызначэнне звышурочных работ, перанос выхадных дзён без узгаднення з прафкамамі. Гэта сведчыць аб неэфектыўнасці прафсаюзага кантролю ў гэтых сферах. Міністр юстыцыі БССР у 1957 г. паведамаў у ЦК КПБ, што маюць шырокае распаўсюджанне факты грубага парушэння працоўных правоў грамадзян, што кіраўнікі рада прадпрыемстваў груба парушаюць заканадаўства, «звальняюць рабочых і служачых за нязначныя правіннасці, парушаюць парадак звальнення...», што «нараджае шматлікія працоўныя канфлікты, якія ў большасці выпадкаў вырашаюцца судамі на карысць працоўных»²⁹. Пасля ўвядзення ў 1957 г. новага парадку разгляду працоўных спрэчак, у якім значная доля адводзілася прафсаюзам, назіралася ўстойлівая тэндэнцыя росту колькасці падобных спраў.

Адной з прычын такога становішча, як быў вымушаны канстатаваць прэзідыум Белсаўпрофа 16 мая 1963 г., было тое, што ФЗМК прымірыліся з парушэннем працоўнага заканадаўства³⁰. Рэдакцыя газеты «Советская Белоруссия» прызнавала, што, «як ні дзіўна, у многіх выпадках менавіта ФЗМК сваім неўмяшаннем, а часам і згодай патакаюць самаўпраўству адміністрацыі... Нават калі прафсаюзныя органы выступаюць

²⁶ Падлікі зроблены па: ЦДАКР БССР, ф. 273, воп. 2, с. 35, 36, 48, 49; ф. 279, воп. 4, с. 5, 13, 26, 31, 41; воп. 5, с. 43—45, 62—65, 83; ф. 926, воп. 1, с. 125, 126; воп. 2, с. 24, 25, 46—48, 83, 107—112; воп. 3, с. 6, 7, 44—47, 85, 107—112, 120, 122, 156; ф. 930, воп. 2, с. 2, 11, 27—29, 46, 47, 62—65, 91, 93; ф. 942, воп. 1, с. 47, 55, 73; воп. 2, с. 19, 50, 65—67, 88, 97—101.

²⁷ ЦДАКР БССР, ф. 265, воп. 7, с. 22, л. 88.

²⁸ Там жа, ф. 942, воп. 1, с. 76, л. 1—16, 39, 54, 154—170; ф. 930, воп. 2, с. 3, л. 104, 133, 136; ПА Мінскага АК КПБ, ф. 80, воп. 1, с. 368, л. 130.

²⁹ ЦДАКР БССР, ф. 1131, воп. 1, с. 9, л. 95.

³⁰ Там жа, ф. 265, воп. 9, с. 300, л. 237.

у абарону рабочых, яны робяць гэта нясмела, з аглядкай, каб не пасварыцца з адміністрацыяй»³¹.

Трэба адзначыць, што судовыя органы самі не былі да канца паслядоўнымі і фактычна стваралі ўмовы для падобных парушэнняў. Народныя суды вельмі рэдка выносілі прыватныя пастановы ў адрас кіраўнікоў прадпрыемстваў і арганізацый, вінаватых у парушэнні працоўнага заканадаўства, яшчэ рэдзей ускладалі на іх пакрыццё страт³².

Парушэнні працоўнага заканадаўства часам былі настолькі відавочнымі, абурэнне рабочых настолькі моцным, што нават паслухмяныя прафсаюзы вымушаны былі супрацьстаяць адміністрацыі. Па патрабаванню цэхавага камітэта сталярнага цэха Бабруйскай мэблевай фабрыкі ў 1957 г. быў спынены масавы перагляд нормаў³³. Цэхкамы Віцебскага завода радыёдэталіяў у 1960—1962 гг. часта зніжалі «на ўсялякі выпадак» нормы на 30—40%. Тут няма чаго здзіўляцца, бо ў 1958 і 1959 гг. рабочыя зборачнага цэха двойчы адказвалі забастоўкамі на грубыя парушэнні працоўнага заканадаўства³⁴.

Менавіта цэхавыя камітэты часцей выступалі ў абарону інтарэсаў рабочых. Гэта тлумачыцца, відаць, большай колькасцю рабочых у іх складзе і як вынік «большым разуменнем праблем працоўных», тым больш, што гэтыя праблемы закраналі інтарэсы саміх членаў цэхавых камітэтаў.

Рабочыя — члены цэхкамаў часам самі актыўна ўдзельнічалі ў розных акцыях пратэсту. У лютым 1962 г. на Бабруйскай мэблевай фабрыцы імя Халтурына адбылася двухдзённая забастоўка часткі рабочых механічнай майстэрні. Чашвёра баставаўшых уваходзілі ў актыў прадпрыемства, былі членамі цэхавага камітэта прафсаюза, а адзін (Лукашэвіч) яшчэ і дэпутатам гарадскога савета дэпутатаў працоўных. Праўда, ужо на заводскім узроўні актыўнасць актыву не была падтрымана. Прафсаюзны камітэт фабрыкі асудзіў учынак рабочых і рэкамендаваў адміністрацыі прыцягнуць вінаватых да адказнасці³⁵. А партыйнае бюро ацаніла гэтую падзею, як «факт арганізаванага сабатажу» і прапанавала фабкаму «вырашыць пытанне аб скампраметаваўшых сябе членах цэхкама». Цікава адзначыць, што ніводны рабочы сваёй віны не прызнаў³⁶. Падобныя выпадкі адмовы ад працы цэхаў, участкаў прадпрыемстваў у тых гады не сталі масавымі, але перыядычна адбываліся і на іншых заводах і фабрыках Беларусі.

Спробы старшын, членаў фабзаўкамаў, патхнёных рашэннямі XX з'езда КПСС, змяніць змест прафсаюзнай работы, адстойваць інтарэсы рабочых, а значыць, і свае, узяць пад кантроль дзейнасць адміністрацыі натыкаліся на супраціўленне іх непасрэдных кіраўнікоў. Яны выклікалі факты іх цкавання, пераводаў на ніжэйаплачваемую працу без згоды ФЗМК і нават звальненняў.

На пленуме рэспубліканскага камітэта рабочых электрастанцый і электрапрамысловасці ўжо ў студзені 1958 г. пачаліся скаргі старшын ФЗМК на тое, што абарона рабочых часам выклікае «вострую рэакцыю», што дырэктары ігнаруюць пастановы прафсаюзных камітэтаў. Адзін са старшын заўкамаў проста напросіў засцерагчы яго ад праследаванняў дырэктара, адзначаючы, што апошні абвінавачвае яго ў «меншавізме», лічыць прафактыў групойкай³⁷.

Такое становішча захоўвалася і ў далейшым. Старшыня заўкама Свяцілавіцкага крухмалнага завода В. К. Міхайлаў на галіновай кан-

³¹ Советская Белоруссия. 1958. 17 ліп.

³² ЦДАКР БССР, ф. 188, воп. 4, с. 709, л. 145—146; с. 1585, л. 380; ф. 265, воп. 7, с. 291, л. 3, 332.

³³ ПАІГП пры ЦК КПБ, ф. 4, воп. 18, с. 257, л. 185.

³⁴ ПА Віцебскага АК КПБ, ф. 1, воп. 4, с. 637, л. 27—29; ф. 102, воп. 3, с. 308, л. 17—18; ф. 6694, воп. 1, с. 10, л. 83.

³⁵ ЦДАКР БССР, ф. 265, воп. 9, с. 215, л. 196.

³⁶ ПА Магілёўскага АК КПБ, ф. 3118, воп. 1, с. 38, л. 2—3.

³⁷ ЦДАКР БССР, ф. 942, воп. 71, с. 45, л. 3—4, 9.

ферэнцыі 1963 г. скардзіўся на тое, што раней ён лічыўся выдатным работнікам, а як толькі абралі старшынёй заўкама і давялося наспрачацца з дырэктарам, то яго пачалі лічыць самым горшым³⁸. Яго падтрымаў старшыня заўкама Скідальскага цукровага завода А. Г. Максімовіч: «Старшыня заўкама, які паводзіць сябе больш прыныпова, потым трапляе ў штрафныя і зноў пачынаюць шукаць новага старшыню»³⁹.

Нават асобныя спробы прафсаюзаў праяўляць упартасць выклікалі незадаволенасць і супраціўленне ў адміністрацыі прадпрыемстваў. Дырэктар Магілёўскага завода ПТА імя Кірава пасля таго, як заўкам не падтрымаў яго па пытанні звальнення рабочага, заявіў на нарадзе, што на сучасным этапе непазбежны антаганізм паміж дырэкцыяй і рабочым класам⁴⁰. Гаспадарчыя кіраўнікі лічылі прафсаюзы «спрыядным пасадам» сістэмы, галоўнымі іх функцыямі — арганізацыю сацспарборніцтва, быт.

Незалежная пазіцыя ў спрэчных сітуацыях патрабавала ад прафсаюзнага актыву прыныповасці, настойлівасці. Многія рабочыя, абраныя ў прафсаюзныя органы, мелі і выяўлялі неабходныя якасці. Але пашырэнне функцый прафсаюзаў не было падмацавана дастатковымі мерамі абароны прафсаюзных лідэраў. У выпадку канфліктаў яны заставаліся фактычна сам-насам з адміністрацыяй, якая мела мноства, у тым ліку і эканамічных, рычагоў наіску. І часцей за ўсё, урэшце, ішлі за кіраўніцтвам прадпрыемстваў. Замест таго, каб узначальваць барацьбу рабочых за свае правы і законныя інтарэсы, большасць прафсаюзных камітэтаў апынулася ў баку ці на баку адміністрацыі і губляла аўтарытэт у сваіх калектывах.

Усё гэта разам з хранічным неажыццяўленнем выказваемых прапагоў паступова змяншала актыўнасць рабочых, іх зацікаўленасць ва ўдзеле ў рабоце прафсаюзных арганізацый, адбілася на якасці выступленняў рабочых. XX з'езд КПСС, выкрыўшы культу асобы выклікалі ўсплеск грамадска-палітычнай актыўнасці. Узманілася крытыка знізу. Менавіта ў канцы 50-х гадоў выступленні рабочых на сходах, пленумах, з'ездах адзначаліся вялікай крытычнасцю, неспрымірмасцю да існуючых недахопаў, шчырым жаданнем іх выправіць. У параўнанні з ім пачатак 60-х стаў больш «спакойным», хваля грамадскага энтузізму прыкметна спала. Выступленні рабочых сталі больш блёклымі, бясколернымі, у іх змяшчалася значна менш канкрэтнай крытыкі асоб, але больш просьбаў і зваротаў. Людзі, здаецца, стаміліся ад перманентных «перабудоў», кампаній і паступова страчвалі веру ў іх.

Такім чынам, нягледзячы на тое, што ў 1956—1965 гг. адбылося павелічэнне прадстаўніцтва рабочых у розных прафсаюзных органах, рабіліся захады па пашырэнню правоў прафсаюзаў, рэальных магчымасці ўплыву рабочых на вырашэнне вытворчых і сацыяльных праблем практычна не змяніліся, бо яны ажыццяўляліся ў ненахісных рамках камандна-адміністрацыйнай сістэмы. Захоўваўся моцны партыйны кантроль над прафсаюзамі. Абвешчаныя правы прыйшлі ў супярэчнасць з існаваўчай наўсюдна практыкай, што па сутнасці дыскрэдытавала іх і падрывала давер'е да магчымасці іх рэалізацыі.

³⁸ ЦДАКР БССР, ф. 930, воп. 2, с. 42, л. 108—109.

³⁹ Там жа, ф. 930, воп. 2, с. 59, л. 30.

⁴⁰ Там жа, ф. 265, воп. 7, с. 22, л. 78.

Інстытут гісторыі АН БССР

Резюме

Освещаются вопросы участия рабочих в деятельности профсоюзных организаций Белорусской ССР во второй половине 50 — первой половине 60-х годов. Отмечается не-реализованность попыток добиться усиления роли профсоюзов, показан характер увеличения представительства рабочих в выборных профсоюзных органах.

Summary

Participation of workers in the activities of the trade-union organizations of the Byelorussian SSR in the second half of the 1950s — the first half of the 1960s is considered. The failure to increase the role of trade unions is noted as well as the ostentatious character of the representation of workers in elective trade-union organs.

З. В. ШЫБЕКА

САЦЫЯЛЬНАЕ РАЗМЕЖАВАННЕ БЕЛАРУСАЎ У КАНЦЫ XIX ст.

Разбурэнне саслоўяў выявілася сярод беларускага насельніцтва пасля адмены прыгону. Да пачатку XX ст. капіталізм у Расіі, на думку У. І. Леніна, у асноўным замяніў саслоўныя саюзы «адзінствам сацыяльнага становішча і сацыяльных інтарэсаў»¹. Але, каб пацвердзіць гэтыя перамены статыстычна, у даследчыкаў няма адпаведных крыніц. Класавая характарыстыка грамадства адсутнічае нават у матэрыялах перапісу насельніцтва 1897 г. Праўда, там даецца размеркаванне жыхароў губерняў, паветаў і гарадоў па занятках, якое ў пэўнай меры адлюстроўвае іх сацыяльнае аблічча і адкрывае нейкія надзеі на атрыманне розліковых вынікаў. Не менш важна і тое, што гэта адзіная крыніца, у якой расійскае насельніцтва больш ці менш дасканала дзеліцца на моўных групах. Таму менавіта на ёй і давядзецца засяродзіць асноўную ўвагу пры вырашэнні пастаўленай у артыкуле праблемы. Групоўкі насельніцтва даюцца па ленінскай метадыцы².

Названы пераніс сведчыць, што з 5408,4 тыс. беларусаў пяці заходніх губерняў (Віленскай, Вінебскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай) 5073,1 тыс. (93,8%) займалася сельскай гаспадаркай³. Улік беларусаў, якія пражывалі ў іншых сумежных губернях, не змяніў бы істотна велічыню працэнтных паказчыкаў сацыяльнага складу беларускага этнасу. Па свайму паходжанню амаль усе яны былі сялянамі (92,1% у 1897 г.)⁴. Астатнія належалі пераважна да дробнай шляхты і мяшчан. Большасць паноў-католікаў лічыла сваёй роднай мовай польскую, а таму і да беларусаў сябе не адносіла. Адсюль вынікае, што беларуская буржуазія і рабочы клас фарміраваліся на аснове сельскагаспадарчага, пераважна сялянскага насельніцтва.

Будаваць мадэль сацыяльнага размежавання беларускай вёскі ў канцы XIX ст. давядзецца нанова, бо ўсе папярэднія вынікі былі, на нашу думку, недасканалымі⁵. Даследчыкі ўслед за У. І. Леніным падзялілі сялянства на кулакоў, сярэднякоў і беднякоў у залежнасці ад пameraў іх землеўладання, а часам і колькасці коней. У. І. Ленін лічыў бядняцкімі тыя гаспадаркі, якія мелі да 15 дзес., сярэдняцкімі — ад 15 да 20, кулацкімі — больш за 20 дзес. Прыкладная доля гэтых груп у агуль-

¹ Ленін В. І. Полн. собр. соч. Т. 2. С. 213.

² Казаков А. Т., Урланис Б. Ц. Проблемы народонаселения в русской марксистской мысли. М., 1975. С. 163—166.

³ Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. Спб., 1899—1905. Т. 4, 5. 11, 22, 23.

⁴ Тизенгаузен Н. Некоторые статистические данные о народонаселении Западного края // Мінская старина, Мінск, 1912. Вып. 2. С. 53.

⁵ Довнар-Запольский М. В. Народное хозяйство Белоруссии 1861—1914 гг. Минск, 1926. С. 77—78; Пичета В. И. Крестьянское и рабочее движение в Белоруссии в эпоху 1905 года // Працы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў Мінску. 1926. № 11. С. 115, 118; Дудкоў Д. А. Аб развіцці капіталізму ў Беларусі ў другой палове і пачатку XX стагоддзя. Мінск, 1932. С. 65—66; Кернажыцкі К. І. Да гісторыі аграрнага руху на Беларусі перад імперыялістычнай вайной. Мінск, 1932. С. 13—21; Шабуня К. И. Аграрный вопрос и крестьянское движение в Белоруссии в революции 1905—1907 гг. Минск, 1962. С. 24—26; Ляпницкий Л. П. Развитие капитализма в сельском хозяйстве Белоруссии (вторая половина XIX в.). Минск, 1971. С. 174; Верещагин П. Д. Крестьянское переселение из Белоруссии (вторая половина XIX в.). Минск, 1978. С. 15, 21; Панютин В. П. Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861—1900 гг. Минск, 1990. С. 319, 344.